

TO BAKERØYBUERS MINNER FRA 2. VERDENSKRIG

Martha Utne Haldorsen

Kommentar til bildet

Omkring 1920 emigrerte mange nordmenn til Amerika, også mange fra Haugalandet og Karmøy. Der var det arbeid å få med lønn til å forsørge en familie. De som dro til Amerika kunne få amerikansk statsborgerskap etter å ha bodd der i fem år. Hvis de giftet seg etter at de hadde fått nytt statsborgerskap, fikk ektefellen og barna samme statsborgerskap selv om de ble boende i Norge og aldri satte sin fot på amerikansk jord. Dette skulle vise seg å skape problemer da Norge var okkupert av Tyskland i årene 1940-45, og USA kom med i krigen på de alliertes side etter angrepet på Pearl Harbour i desember 1941.

Jeg har møtt og intervjuet to damer fra Bakerøy om krigsminner. Begge hadde fedre som hadde arbeid i Amerika og var blitt amerikanske statsborgere. Dermed fikk familiene problemer i det okkuperte Norge.

Alfhild Wignes kjente jeg fra den tiden hun jobbet på Fiskematkjøkkenet på Bakerøy, bedriften til min familie, og Ragnhild Gundersen er hennes venninne.

ALFHILD WIGNES

Alfhild var født 24. august 1917. Foreldrene var Alma og Birger Johan Vigsnes. I 1923 emigrerte faren til Amerika, og etter fem år ble han amerikansk statsborger. Han var ofte hjemme, for han hadde gitt opp håpet om å få familien over. I 1933 kjøpte han tomt på Bakarøynå og ville bygge hus for de 24.000 kr han hadde spart i en bank i Stavanger. Faren ville at Alfhilds mor skulle stå for byggingen mens han var borte på arbeid. ”Det kan du bare glemme,” sa moren, og byggeplanene ble lagt på is. I 1934 reiste Alfhilds eldre bror, Karstein, over til faren.

Alfhild hadde sluttet på skolen etter 8. klasse. Hun likte seg veldig godt der og ville gjerne gå videre, men det kom ikke på tale for hun hadde fått en liten bror, og

*Ungdomsbilde
av Alfhild*

faren ville at hun skulle være hjemme og hjelpe moren. Broren Birger som var født etter at faren var blitt amerikaner, fikk automatisk farens statsborgerskap.

Moren Alma var ofte ute og reiste med mannen, og Alfhild ble hjemme. Hun tok seg ikke lønnet arbeid før hun var 21 år og myndig. Den først jobben var på Stuves kolonial på Bakarøynå der hun arbeidet ett års tid før hun begynte på Fiskematkjøkkenet.

I april 1939 var faren i Haugesund for å feire sølvryllup. Han reiste tilbake i slutten av måneden. Så kom krigen, og de hørte ikke fra ham på fem år. Moren, som var hjemmeværende, ble igjen med tre barn.

MINNER FRA KRIGEN

Alfhild arbeidet på Fiskematkjøkkenet da tyskerne kom til Haugesund. Hun sto i døren på sjøhuset og så en tysk båt komme inn sundet. Hun husker ikke hva den het, men sa at den så ut som en alminnelig rutebåt, litt større enn ”Karmsund”.

Faren var i Amerika, og hans amerikanske statsborgerskap skapte økonomiske problemer for familien. Sparepengene i Stavanger-banken kunne ikke familien

Ragnhild og Anna

få ut. Den eneste inntekten familien nå hadde, var Alf-hilds lønn. Det var ikke mye for en hel familie. En av naboene deres var kontorist hos Østensjø, og han rådet dem til å skrive til Terboven for å be om å få ut pen-gene. Moren gjorde så, og familien fikk en ordning der det ble bestemt at de kunne få ut 400 kroner pr måned. Dette beløpet fikk de utbetalt under hele krigen. Da krigen var slutt, var kontoen oppbrukt. 5000 kroner var under krigen en god årslønn.

Alfhild forteller også om de russiske fangene som ar-beidet på Flathaug på Bakarøynå. Selv var hun ikke der, men broren Birger gikk med brødsriver til fangene. Som takk fikk han trefugler som fangene hadde skåret ut.

EVAKUERING TIL SKJOLD

Da krigen kom, evakuerte familien til Solheim i Skjold. Der bodde de hos en sydame som pleide å komme på huset og sy klær til dem hjemme på Bakarøynå. Fami-lien ble hentet i lastebil og reiste sammen med fami-liene Rokstad og Tollefsen, nære slektninger og venner. På lasteplanet satt barn og voksne med det de hadde fått med seg. Venninne Alfhild og Dagny syklet. Et av minnene fra evakueringen er at da lastebilen kom frem, satt Birger med foten i et av syltetøyglassene til Marie Tollefsen.

Alfhild og venninnen Dagny ble boende i byen der de jobbet, men syklet inn til Solheim hver helg. Senere leiet moren en stue i Aksdal. Der bodde de når Birger hadde fri fra skolen. Når hun hadde fri, var Alfhild der.

ARBEID I DRAMMEN

I 1942 eller -43 ble Fiskematkjøkkenet stengt fra mars til oktober. Alfhild ble redd for å bli sendt på ”tyskerarbeide” og skaffet seg arbeide på en gård utenfor Drammen. En venninne av Alfhild, Helga Olsen, fikk også arbeide på en gård i samme område. De gikk på arbeidskontoret og fortalte om arbeidet før de reiste avgårde. På spørsmål om hun kunne reise fritt, fortalte hun at hun fikk seg pass som hun alltid måtte hun ha med seg. Bare hun hadde passet med, kunne hun reise dit hun ville, mente hun.

Alfhild arbeidet både ute og inne. Hun sådde, høstet og skuflet møkk i fjøset, men melke kuene fikk hun ikke. Den ene gangen hun prøvde, satte den ene kua ene beinet opp i melkebøtta. Da fikk hun ikke melke mer. Det ble også dyrket epler på gården. Alfhild var med og høstet epler og pakket hvert eple inn i silkepapir og la dem forsiktig ned i esker. Eplene tålte ikke å bli tatt hardt i. Det ble lange travle dager, men hun fikk spise seg mett og hadde fri hver tredje søndag. Lønnen var 30 kroner uken.

I fritiden besøkte Alfhild Helgas gård. Hun likte seg bedre der. På begge gårdene var familiene dypt religjøse, men på forskjellige måter. Alfhild og Helga dro til Oslo der Alfhild besøkte en grandtante og grandonkel. De var også med på et stevne på Ål i Hallingdal sammen med vertsfolkene til Helga. I oktober, da Fiskematkjøkkenet var i gang igjen, reiste Alfhild og Helga tilbake til Haugesund og gjenopptok arbeidet der.

TUR RETUR AMERIKA

Da Alfhilds far kom hjem i 1946, ble det bestemt at familien skulle flytte til Amerika. Alfhild flyttet i 1950, men kom tilbake og bor nå i det huset søsteren bygget på tomten som faren hadde kjøpt i 1933.

Reglene for behandling av utenlandske statsborgere

i okkupert land rammet Alfhilds familie økonomisk. For Alfhilds venninne som selv var amerikansk statsborger, ble det adskillig mer dramatisk.

RAGNHILD GUNDERSEN

Etter at Alfhild hadde fortalt sin historie, ringte hun meg opp og fortalte at hun hadde en venninne som kanskje også hadde en historie å fortelle. Ragnhild Hansen Gundersen vokste opp på Bakarøynå og var egentlig søsterens venninne. Men etter hvert som de ble eldre, ble også Alfhild og Ragnhild venner. Alfhild fortalte at hun hadde holdt sin første tale i Ragnhilds bryllup.

Ragnhild ble født på Bakarøynå 19. april 1922. Hun følger seg fremdeles som bakarøytu selv om det nå er en stund siden hun har bodd der. Foreldrene var Olga og Knut Andreas Hansen (f. 1883). Som ganske ung emigrerte han til Amerika. Der fikk han hyre på en taubåt på ”Lakene” og ble amerikansk statsborger. Da han var hjemme en tur, traff han Olga fra Sveio og giftet seg med henne. De fikk fem barn: Hans, Anna, Kristine, Erling og Ragnhild.

Olga flyttet aldri til Amerika. Hun fortsatte å bo i Haugesund og oppfostret sine barn der.

Før krigen brøt ut, hadde den eldste broren Hans reist over til sin far. Han fikk hyre på ”Lakene” som faren. Søsteren Kristine reiste også til Amerika og giftet seg der, Anne giftet seg med en norsk sjømann i utenriksfart og ble boende hjemme.

AMERIKANSK STATSBOGERSKAP

Olga ble amerikansk statsborger da hun giftet seg, og det samme ble barna ved fødselen. Da krigen kom, fikk Olga og hennes to yngste barn meldeplikt. Anna hadde giftet seg til et norsk statsborgerskap.

Familien evakuerte til Skjold hvor Olgas søster Martha var gift til en gård. Der ble de boende under hele krigen. I oktober 1942 ble Ragnhild og broren Erling arrestert i Skjold. Ragnhild hadde vært i Haugesund og kjøpt seg en ny fin hatt. Den ble tatt fra henne under arrestasjonen, forteller hun. Moren Olga skulle også arresteres, men hun ble spart på grunn av Anna som hadde sukkersyke og trengte pleie.

I FANGENSKAP

Ragnhild ble hentet og sendt til Hauge fengsel i Haugesund. Hun var da 20 år gammel. Det første som møtte henne i cella var en full do-bøtte. Hun ba om å få den tømt, men fikk beskjed om å gjøre det selv.

I begynnelsen hadde hun selskap med en ung jente fra Skudenes. ”Jenta fikk fullstendig panikk i den lille cella, og hun ble sluppet fri,” fortalte Ragnhild. Deretter var hun alene på cella. Etter en uke på Hauge ble hun overflyttet til Ladegården fengsel i Stavanger. Det var seks kvinnelige fanger som ble fraktet med ”Gann”. Med seg hadde de tre politifolk som eskorte. På Ladegården ble alle seks satt i samme celle. De satt der i en uke før de ble overført til Grini. De ble fraktet med tog, og måtte innom Victoria Terrasse før de ble sendt videre. På vei til Grini spurte en norsk politimann om de ville sende et brev hjem og fortelle hvor de var. Det gjorde Ragnhild, og moren fikk brevet, forteller hun. Det var bare to av fangene som torde å skrive brev. De var alle blitt arrestert fordi de var amerikanske statsborgere, ikke for noe de hadde gjort. De ante ikke noe om hva som ville skje med dem, og de var livredde for å bli sendt videre til Tyskland. De visste heller ikke hvordan brevet ville bli brukt. ”Men jeg tok sjansen,” sa Ragnhild.

På Grini ble hun plassert på et rom med 34 andre

kvinner i samme situasjon. Rommet måtte de skrubbe og vaske selv. Brisken de sov på måtte de re opp selv og ”lakenet skulle være så slett at de kunne trille en 5-øring langs det. Ellers ble det reprimande,” understreket Ragnhild. Cella hadde vindu mot luftegården. Ragnhild hadde fått øye på Erling i et av de andre vinduene, så nå kunne de vinke til hverandre.

Fangene fikk en eske sigaretter hver. Ragnhild røykte ikke, og hun mente at hun kunne ha blitt rik ved salg av sigaretter. Men hun ville at Erling skulle få dem. Hun ga sigarettene til en vokter og ba han gi dem til broren. Erling fikk sigarettene. Ragnhild fortalte at de som røykte og ikke hadde flere sigaretter, tok kaffe-grut, rullet gruten inn i avis-papir og røykte det. Hvordan smakte det tro?

FORSKJELL PÅ FOLK

Fra cella kunne de få et glimt av hvordan de politiske fangene og jødene ble behandlet i luftegården. ”Fangene ble tvunget til å hoppe på huk, og de som ikke klarte det ble slått. Hvis noen av fangene rømte, fikk ingen av de andre mat.” Hver dag kom vaktene inn med lister over dem som skulle settes fri. Ragnhild og Erling ble sluppet fri etter seks uker. Da ble de tatt hånd om av Røde Kors. ”Det var som å komme til Paradis”, sier Ragnhild.

TILBAKE PÅ HAUGALANDET

Hjemreisen med tog måtte de betale selv. Vel hjemme måtte de møte opp på et kontor i Haraldsgaten og betale 50 kroner. Ragnhild fikk ikke butikkjobben sin tilbake da hun kom hjem etter fengselsoppholdet.

Da krigen var slutt og familien skulle flytte tilbake til Haugesund, skaffet Fr. Nordbø familien leilighet på toppen av bygningen der Hotell Amanda er nå.

Der bodde de sammen med to andre familier. Erling og Ragnhild skaffet seg pass for å reise til Amerika. Erling reiste i 1947, men Ragnhild ble hjemme. Hun hadde truffet Gunnar Gundersen som ikke ville at hun skulle reise. Til morens store glede ble hun altså hjemme og giftet seg med styrmann og telegrafist Gunnar Gundersen den 4. oktober 1947. Gunnar seilte i utenriksfart. Ragnhild bodde fortsatt på toppen av Amanda Hotell da det første barnet ble født. Men den 15. mars 1949, flyttet de inn i nytt hus i Skeisvannsveien, og der bor hun fremdeles. Det var der Alfhild og jeg besøkte henne i mars 2008.

AVSLUTNING

Alfhild og Ragnhild forteller en lite omtalt historie fra krigens dager som det har vært vanskelig å finne informasjon om. Ved Norsk Hjemmefrontmuseum har de funnet igjen Ragnhild og Erling i registeret over personer som satt i fangenskap på Grini.¹ Den nærmeste forklaringen er at de skulle utveksles med tyskere som satt i fangenskap hos de allierte. Alfhilds historie om sparepenger som ikke kunne bli hevet, har jeg ikke funnet ut av. Kanskje noen av leserne kjenner til lignende historier?

Kilde:

Haugesunds Avis, 9. juni 1999.

¹I registeret over personer som satt i fangenskap på Grini står Ragnhild Marie Hansen, Haugesund, født 19/4-1922. Arrestert 20/10-1942. Overført til Grini 20/10-1942, satt der fram til 28/11-1942. (Fangenr. 5061). Årsak for arrestasjon: Internering eller utveksling. Amerikansk statsborgerskap. Erling Hansen, Skjold, født 14/2-1920. Grini 10/11-1942 til 28/11-1942. (Fangenr. 5373). Årsak: Internering eller utveksling. Amerikansk statsborgerskap.

Ut fra registeret kommer det fram at det var flere som ble arrestert på samme tid som Ragnhild og Erling, der samme grunn er oppgitt. Det var ikke uvanlig for den tyske okkupasjonsmakten å arrestere personer, for så å kunne utveksle dem med tyskere som satt i fangenskap, opplyser Heidi Bjørvik Johannessen, konsulent ved Norges Hjemmefrontmuseum i e-post den 29. 07. 2008

Ønsker kontakt med Grini-fanger

Janna Isaksen, som bor i USA ønsker å få kontakt med noen kvinner som satt på Grini fra 27. oktober til 10. desember 1942. Hun ble tatt hjemme i Rasvåg, Hidra ved Flekkefjord og sendt til Grini der hun sammen med ca. 20 andre kvinner var fengslet i seks uker fra 27. oktober til 10. desember. Omtrent ti av kvinnene ble sendt til Tyskland.

Noen av dem hun satt i fengsel sammen med kom fra Haugalandet. Disse var: Petra Kristiansen fra Torvastad, Ragnhild Hansen Cronaa fra Skjold, Ragna Eriksen, Bredablikgt. 91, Haugesund, og Ruth Andreassen Syre, fra Skudeneshavn.

Felles for alle kvinnene var at de var amerikanske statsborgere eller hadde familie i USA. Janna Isaksen forteller at Tyskland ønsket å frigi en kvinne mot at seks tyske offiserer som var i forvaring i USA, ble frigitt.

Hun kommer for øvrig til Norge i sommer og skal bo hos Tove og Alf M. Isaksen i Skudeneshavn rundt 1 juli.

Adressen hennes i USA er for øvrig: 33Me, Cormick St. North Darthm. New Bedford, Mass

Møttest igjen etter 57 år

Janna Isaksen (l.v.) og Ragnhild Gundersen fikk sitt hjerteleg gjensyn i går. Det er 57 år siden dei sat fengsla på Grini saman. Foto: ALF ROBERT SOMMERBAK

I 1942 vart Janna Isaksen og Ragnhild Gundersen fengsla og sendt til Grini av dei tyske okkupasjonsmaktene. Dette fordi dei var amerikanske statsborgarar. I går møttest dei for første gong sidan dei vart lauslatne like før jul i 1942. Det skulle altså gå heile 57 år før dei såg kvarandre igjen. Og møtet mellom dei to vart hjerteleg.

Saman med 33 andre kvinnelige fangar vart dei i si tid internera på eit rom på Grini.

— Maten var dårleg, men behandlinga av dei politiske fangane var det verste. Særleg jølane, minnst dei.

Det var etter at Janna Isaksen etterlyste medfangar på Grini gjennom Haugesunds Avis i juni, at dei to finn kvarandre igjen.